

„Eesti kirjanduse mõtte” mõte

Rein Veidemann. Eesti kirjanduse mõte. (Eesti mõttelugu 159.) Tartu: Ilmamaa, 2021. 511 lk.

Rein Veidemann on temperamentne ning kiire kirjutaja, seetõttu ei pea imestama, et 2021. aastal ilmus tal koguni kaks artiklikogu. Uuemaid tekste, mis peamiselt

ilmunud veebiajakirjas Edasi.org, koon-dab „Pudelposti randumine”, praegu tuleb aga jutuks „Eesti kirjanduse mõte”, kus on kirjutisi aastatest 1987–2019. Tähelepanu väärt raamatud mõlemad, esimene kui tõendusmärk erksa vaimu jätkuvast tegevusest, teine valik neist töödest, mis autori meelest peaksid sobima teda esindama „Eesti mõtteloo” sarjas. Osa „Eesti kirjanduse mõtte” tekstidest on ka varem raamatutes ilmunud, näiteks Veidemanni kogumikes „Mälestus Golfi hoovusest” (1993),

„Isiku tunnistus. Eluloosutlus” (2006), „Tuikav tekst” (2006) ja „Eksistentsiaalne Eesti” (2010). Aga mitu teksti ilmuvad „Eesti kirjanduse mõttes” esmakordselt. Nooremas põlves kirjapandu on raamatust teadlikult välja jäetud, Veidemanni varaseid tekste võib leida ta esimesest artiklikogust „Olla kriitik...” (1986), millele ta viitab ka mõtelloo-raamatu „Eeskõnes” (lk 8).

„Eesti kirjanduse mõtte” lõppu on lisatud Peeter Oleski saatesõna. Selles on mõni huvitav mälestuskild, kuid jutt ise pole mingi killuke, see on üle viiekümne lehekülje pikk ning jääb arusaamatuks, miks see raamatusse pandi. Austan aga praegu omaenda nostalgilisi mälestusi Oleski kunagistest loengutest ning saatesõnast rohkem ei räägi.

Veidemanni tekstide valik nii suurt arusaamatust ei tekitanud. Mõne kirjatöö (näiteks loengumaterjalidest kokku pandud „Sissejuhatuse kirjanduse filosoofiasse”) saanuks ehk mõne teisega asendada, aga omal kombel on siin tõesti kokku võetud Veidemanni kolme aastakümne kirjandusalaste tekstide paremik. Tööd on jagatud kolme ossa: „Käsitlused”, „Ettekanded. Sõnavõetud” ja „Esseed”. Esmapilgul võib tekkida küsimus, mis on esimese ja kolmanda osa erinevus, kuid vastus on lihtne: kolmandas osas on tunda esseistlikumat lähenemist kui esimeses. Ehkki esseed paistavad veidi lühemad, kuid nad on olnud varasemas kirjandusajaloos, ei ole see eriti imelik: nüüdsel ajal ongi esseed lühemad, samuti novellid ja romaanid, kuigi inimeste eluiga ja lugemisaastate arv võrreldes näiteks saja aasta taguse ajaga on suurem. Veidemann tunneb muret lugemiskultuuri pärast (nt artiklis „Lugemise talumatu kergus”), aga kas neil lühenemistel on seos lugejate kadumisega, pole siiski kindel.

Loetud raamat vastas laias laastus ootustele, aga põhjalikum sisseminek „Eesti kirjanduse mõttesse” sundis mind

mõtleva rohkem Veidemanni töid läbi-vatele joontele. Tekkis nii kriitilisemaid kui ka positiivsemaid tähelepanekuid. Minu arvustuse kriitilisema osa võiks jagada kolmeks. Esiteks – mulle näib, et Veidemanni töödes on palju suuri üldistusi, millel kõigil võib-olla pole piisavalt katet. Teiseks – Veidemann armastab teoretiseerida, kuid mul on mõnikord kahtlusi, kas ta oma mõttereenduste ja terminikasutustega jõuab ikka välja õigesse kohta. Kolmandaks – on ka konkreetseid vead, millele võiks osutada. Mitte et „vigasus” Veidemanni eriline joon oleks, aga mõnikord tasub vigu parandada, et need edasi elama ei jääks.

Veidemanni üldistav ambitsioon on ju võluv ning selles võib leiduda avastuslikku väärtust, aga sellega on kuidas kunagi. „Eesti mõtelloo” köites on kindlasti Veidemanni ambitsioonikamad tekstid ning tähenduslikult sarnastena hakkavad kõlama juba kirjutiste pealkirjad, mis annavad aimu jutu tuumast: „Piibel kui eesti kirjanduskultuuri arhetekt”, „Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg” kui eesti kirjanduskultuuri sakraaltekst”, „Kirjandusajalugu ja/kui kaos”, „Sotsialistlik realism kui modernsuse projekt”, „„Kodu” eesti (kirjandus)kultuuri südamesõnana”, „Isetekkeline eksistentsialism – eesti (kirjandus)kultuuri ideoloogiline kood”. Ja muidugi kõige tipuks raamatu pealkiri „Eesti kirjanduse mõte”. Inimene, kes loeb sisukorda, võib tõepoolest hakata uskuma, et ta saab siit kätte kirjanduse (ja eriti eesti kirjanduse) mõtte. Saame teada, mis on kirjandusloo ja sotsialistliku realismi olemus, mis on eesti kirjanduse kõige põhilisemad sõnad ja tekstid ning mis on eesti kultuuri ideoloogiline kood, millega võiks kõiki teisi tähendusi lahti muukida. Ma ise olen tundnud samuti üldistuste ahvatlust, aga olen tundnud ka pelgust liiga kõlavate ja suurte väidete ees, mida Veidemann näib armastavat.

Üldistused võivad hakata üksteist sööma (kumb on siis ikka tähtsam, kas piibel või „Kalevipoeg“?), aga sellest hädast saab üle. Ohtlikum on alluda üldistuste võlule ning unustada vastuväited. Ning kui need unustada, võib väidetes tulla vasturääkivus või nad võivad tähendustest tühjaks joosta. Kõige kujukamalt näitab seda essee isetekkelisest eksistentsialismist. Veidemann tsiteerib oma teksti alguses (lk 359) Paul-Eerik Rummo luuletust, kus on minugi meelest mõjuvad read: „maal kus isetekkinud eksistentsialism on aastakümneid / aidanud paljudel oma eksistentsi säilitada ja elada ära”. Veidemann leiab sealt isetekkinud eksistentsialismi kujundi ning hakkab selle ümber ehitama teoreetilist arutlust, mis on lõiguti täitsa loogiline, kuid lähtub nii või teisiti sellest liikumissuunast, mille on kujund talle andnud. Essee lõpulause kõlab nii: „Nüüd on asjakohane seda marginaalsust täiendada ja näha eesti kultuuris ja eestlaneolemises ühtlasi eksistentsiaalsuse manifesti” (lk 368). Mina nii kaugele väidetega minna ei oska, segama hakkavad mitmed küsimused. Kas eestlastest ei tehta nii taas kord üht väljavalitud rahvast? Kas lätlaneolemine või näiteks rumeenlane-olemine võiks samuti tähendada eksistentsiaalsuse manifesti? Kui jah, siis mida selle suure hulga manifestidega peale hakata ja mida nad kõik lõpuks tähendavad? Mis jääb eksistentsialismist kui konkreetsest filosoofilisest voolust järele, kui kõik kohad on isetekkelist eksistentsialismi täis? Neid küsimusi on mõnevõrra juba arutatud, Veidemanni lähenemine asetub üldisesse diskussiooni eksistentsialismi üle, aga küsimused on minu jaoks endiselt päevakorras.

Käsitlus, mis kiindub kõigepealt kujundisse, seejärel hakkab paatost arendama, on Veidemannile iseloomulik, see võib mõnikord avalduda ka tema teoretiseerimistes muul moel. Loomulikult on Veidemann suur teooriahuviline ja ta on

ka teooriat rohkem lugenud kui mina. Samas on meil ühiseid huvipunkte. Paljudes tekstides annab Veidemann mõista, et tegemist on semiootilise käsitlusega, ning ta tsiteerib sageli Juri Lotmanit. Lotmani töödest olen olnud kunagi innustunud minagi ning pean neid nüüdki väärtuslikeks – tunnen ka tsitaate ära, aga alati ei tunne ära seda, mis juhtub semiootikaga Veidemanni töödes. Olgu mu kõhkluste seletuseks toodud üks iseloomulik näide: „Teatud mõttes on kõik kirjanduslood semiootilised, tähenduste kogumid, mille aluseks on uurija-kirjutaja-kriitiku valik ja selle tõlgendus” (lk 176). Lause kõlab hästi, aga jääb segaseks, kas kõik kirjanduslood on semiootilised sellepärast, et nad tegelevad tähendustega (aga seda teevad ju mis tahes tekstid), või on kõik kirjandusloo kirjutajad olnud teatud viisil sihikindlalt tegutsevad semiootikud (millega ma nõustuda ei saa). Oleks huvitav, kui mõni „päris” semiootik põhjalikumalt analüüsiks Veidemanni mõtteviisi ja mõistekasutust – võin ju oletada, et siin on aeg-ajalt katteta üldistusi ning ebatäpsusi, aga ei saa välistada, et tegemist on hoopis Lotmani mõtteviisi isikupärase edasiarendusega.

Mulle tekib seni toodud näidete põhjal tunne, et Veidemann tahab teha selliseid üldistusi nagu „kõik on kokku eksistentsialism”, „kõik on kokku semiootika”, „kõik on kokku kaos”, „kõik on kokku piibel”. Need fraasid jäävad kõmisema ja tekib küsimus, mis mõttes Gustav Suitsu ja Pedro Calderón de la Barca ühistöös valminud fraas „kõik on kokku unenägu” on üldistusena halvem kui eeltoodud – mulle tunnetuslikult igatahes lähem. Aga, jah, tegelikult on sedagi kujundit Veidemann jõudnud raamatus lk 352–353 meelde tuletada.

Kui senised küsimused jäävad õhku rippuma ja semiootikute arvamust ootama, siis leidub – nagu öeldud – ka mõni viga, mida võiks parandada. Lk 24 nimetatakse Peter Høegi norralaseks, tege-

likult on ta taanlane. Lk 151 jääb mulje, nagu oleks Kajar Pruuli koostatud luuletantoloogia pealkiri „Vana sajandi uued luuletajad”. Tegelikult on pealkiri „Varjatud ilus haigus. Valik sajandilõpu eesti luuletajaid” – see pealkiri esineb Veidemanni raamatus mujal ka õigel kujul. Sven Vabar esineb viimati viidatud leheküljel kui „hilisema luuletajate kihil” esindaja, lk 274 on teda nimetatud uue laine luuletajaks. Vabar ongi väga andekas ja mitmekülgne inimene, kuid laiem avalikkus teda luuletajana siiski ei tunne, kui üldse kirjanikuna, siis prosaistina, ta on võitnud koguni Tuglase novelliauhinna. Lk 190 öeldakse, et „Piiririigi” „peategelane on lugenud kuskilt ajalehest, et Eestit on nimetatud „piiririigiks”. Tõsi on see, et soovi korral võib „Piiririigis” Eesti ära tunda, aga väide siiski tõele ei vasta, sest „Piiririigis” Eestist ei räägita. Alguses mõtlesin, et aastaarve ma parandama ei hakka, aga üks juhtum mõjutab nii tugevalt teksti sisu, et seda peaks nimetama: see on 2011. aastal valminud ettekande tekstis „Eesti nüüdisproosa põhijooni”. Pole võimalik nõustuda, et tollal sobis „nüüdisproosa” ülevaatesse Ain Kalmuse romaan „Juudas” (lk 256). Kalmuse romaani ilmumisaastaks on seal märgitud teise trüki väljaandmis-aasta 1988, kuid esimene trükk ilmus siiski aastal 1969.

Arvustaja on nüüd demonstreerinud tähenärijalikkust, aga ka seda, et ta on end raamatust läbi näerinud. Sellega piirduda oleks ühekülgne ja ebaõiglane. Mis võiksid olla ikkagi Veidemanni ja tema „Eesti kirjanduse mõtte” voorused? Raamatus oli küll mõni tekst, mis mulle uusi perspektiive ega kaasanoogutamisvõimalust ei pakkunud, kuid oli teistsuguseidki tekste. Võib-olla kõige avastuslikum oli taipamine, kui palju A. H. Tammsaare „Tões ja õiguses” nutetakse ja mida see võiks tähendada. Sellest on juttu esees „Tammsaare äng”. Ängile ma tõepoolest

põgusalt mõelnud olin, aga see võib avalduda ka pisarateta ja pisarad jällegi ängita – pisaraterohkus on nüüd see, millele ma ehk edasi mõtlen. Selliseid ilusaid taipamisi oli raamatut lugedes veelgi.

On aga ka üldisemaid omadusi, mille tõttu Veidemanni ja tema raamatusse tasub respektiga suhtuda. Mulle on Veidemann kogu aeg meeldinud kas või sellepärast, et ta on sõbralik ja kollegiaalne ning üldiselt viitab allikatele, kust ta on äratust saanud. Aga on headest kommetest olulisematki. Läbi aastakümnete on Veidemanni tekstides olnud näha tema siiras armastus kultuuri ja kirjanduse vastu ning kirglikkus oma asja ajamisel. Sageli inimesed kipuvad vanemaks saades kalestuma ja kibestuma või siis omakasupüüdliselt võltsima ja tühja juttu ajama. Ma küll ei tunne Veidemanni väga lähedalt, aga olen millegipärast kindel, et Veidemann selliste inimeste hulka ei kuulu, ta on jätkuvalt üks energilisemaid aatelisi kirjandustölgendajaid Eestis.

Ta on ka kirglik „eesti kirjanduse mõtte” otsija. Eelnevast võis jääda mulje, et nii suurte asjadega tegelemine võib olla libedale teele sattumine. Aga sel on ka teine külg: tee võib olla libe ja ohtlik, aga see tee on olemas ning vajalik. On vaja kogu aeg ka selliseid sinisilmseid uurijaid, kes libedusest ei hooli ja teel edasi liiguvad. On lubatud kahelda, kas näiteks „isetekkeline eksistentsialism” on see kood, millega avada eesti kultuuri väravad, mis tee lõpus terenduvad, aga samal ajal on vaja kedagi, kes koodi prooviks, muidu võime lukkude ja tabade taha seisma jäädagi. Niisiis käänan lõpuks oma jutuga teise külje ja olen valmis tunnustama Veidemanni selle eest, et ta neid koodi katsetab ja eesti kirjanduse imelist mõtet usub. Ja olen valmis tunnustama, et selles võikski olla „Eesti kirjanduse mõtte” mõte.

MART VELSKER